EURO AGENDA
AVRUPA günlüğü
Sosyal Bilimler Dergisi
Halbjährliche Zeitschrift für Sozialwissenschaften

AV
2001

Yıl/Jahr 2
Sayı/Zahl 2
Nr. 2/2001

Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler

YASİN AKTAY

Yaşadığımız dünyanın küresel niteliği üzerinde çok duruldu. Bu niteliğin bir boyutu olarak da küreselleşen dünyadaki toplumsal hareketliliklerin kürenin her tarafındaki kültürleri birbiriyle karıştırdığı ve sonuçta bir çeşit çokkültürlülük durumunun karakteristik hale geldiği sıkça vurgulandı. Ancak dünyanın küreselleşmesiyle çokkültürlüleşme arasındaki ilişki hiç de göründuğü kadar basit değil. Dünya küreselleştikçe farklı kültürel yapılara vurgunun arttığı doğru da, farklı kültürlerin böylesi bir dünyada daha fazla bir varoluş imkânını yakalıyor olduğu çok net gözükmüyor. Çünkü kuresel dünya, doğası gereği bütünleşen, herkesi bir şekilde içine alan ve herkese kendine ait kültürün damgasını vurmak itibariyle benzeştiren bir dünyayı işaret ediyor. Buna rağmen, böylesi bir dünyada çokkültürcülük, hem bir gozlem hem de bir siyasal öneri olarak gittikçe daha fazla olmak uzere yoğun bir gündeme konu olabilmektedir. Bu yazıda, çokkültürcülük ve kureselleşme arasındaki ilişkileri, değişik düzeylerde her ikisine atfedilen çeşitli ozellikleri sınayarak ele almaya, ve çokkültürcülüğün çeşitlendiği bağlamları göstermeye çalışacağız.

Çokkulturculuk, modernleşme, postmodernleşme ve küreselleşme gibi gelişmelerin geçirdiğine benzer bir merhaleden geçerek sosyolojik ilginin cazip, ama aynı ölçüde de tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Bu kavramlar gibi, neredeyse çokkültürlülük de yaşadığımız dünyanın butun boyutlarını kavrama iddiasında bulunuyor. Ulusal devlet meſhumunun gittikçe sorgulandığı -ama tabii ki hiç bir zaman beklenen sonunun gerçekleşmediği- bir dünyada çok kültürlülük gerçeğine, mukabil bir vurgunun yoğunlaşmasından doğal bir şey olamazdı. Çok kültürlülüğün gündeme oturmasının bu düzeydeki bir çok gelişmeyle ilgisi olduğu açıktır.

Fakat öncelikle konumuzun başında dilimize dolanan bir kararsızlığı gidermenin gereği daha da açıktır. O da çok kültürluluk hakkında mı yoksa çok kültürcülük hakkında mı konuşmamız gerektiğine karar vermek. Nitekim konuyla ilgili tartışmalara bir doktrin olarak "çokkulturculuk" ile bir gerçek olarak "çokkültürlülük" arasında bir ayırım yaparak başlamak, yine diğer konulardaki teamül gereği bir zorunluluk haline gelmiştir. Birbirinin tamamlayıcısı da olsa yaşanan dünyanın modern niteliğine vurgu yapmanın modernist olmayı, postmodern niteliğine vurgu yapmanın postmodernist olmayı, küresel niteliğine vurgu yapmanın da küreselci olmayı gerektirmediğini biliyoruz. Gerçi kavramların aşırı elektrik yüklü olduğu siyasal zeminlerde iki kullanım biçimi arasındaki iletkenlik artar. Örneğin, küresellik veya modernlik gerçeğini görmek ile küreselci veya modernist olmanın siyasal sonuçlarına talip olmak arasında bir fark ortaya koymak gittikçe zorlaşır. Çokkültürlülük işinde muhtemelen diğerlerinde olmayan başka bir taraf daha vardır. Çok kültürluluk gerçeği üzerinde yapılan gözlemler, birbirine taban tabana zıt bir çok siyasi tutuma aynı anda servis verebilir. Çok kültürlülük gerçeğini farkedip daha katılımcı, demokratik ve farkları gözeten bir siyaset arayışı içinde olabileceğiniz gibi, bu konudaki benzer gözlemleri farkları belli bir kültürel unsur lehine bertaraf etmenin etkili stratejilerini geliştirmek için de yapabilirsiniz. Her durumda, toplumların oluşumunu çokkültürlü olarak görmek, çağımızda kimsenin itiraz edemediği bir gerçek haline gelmiştir. Hatta bugünden bakarak geçmişte de insan toplumlarının hep farklı kültürlere sahip olduğunu söylemek zaten yine çok kültürlülüğün etkili bir biçimde kurulduğu bir söylemsel gerçekliğin içinden bakmanın bir sonucu değil midir? İnsanların Aydınlanmacı bir evrenselcilik içinde tamamen "olumlu" yüklemelerle "eşit" olarak tanımlandıkları modern dünyada, çok kulturluluğun pek de bir "gerçek" gibi görülmediği bir dönem yaşadığımızı kimse iddia edemez. Evrensel değerler adına sergilenen vatandaşlık, hatta insanlık tanımı, kültürün fark oluşturan boyutlarının bertaraf edilmesi gereken bozucu bir etkisi olduğunu bile zımnen varsaymıştır. Nitekim, çokkulturluluk gerçeğini toplumsallaşma siyasetinde dikkate almayı öneren yaklaşımların en önemli eleştirel mülahazalarından biri eşitlik düşüncesinin adaletsizliği üzerinde yoğunlaşmak olmuştur.

Eşitlikçilik söylemi modern dünyanın yükselen ruhudur. Bu ruh, geleneksel dünyanın ırksal, etnik, dinsel veya toplumsal hiyerarşik tabakalaşmalarını bertaraf etme iddiasıyla gezinmye başladığında karşı konulamaz bir haklılığa sahip görünüyordu. Modern dünyanın kurumsal yapısının temelinde yer alan hukuk ve devlet yapılarının en önemli meşruiyet dayanağı, eşitlikçi ideolojinin beslediği evrensel vatandaşlık kavramı olmuştur. Devlet kurumları ve hukuk önünde hiç kimsenin etnik, cinsel, dinsel ve ırksal farkına göre ayrı muamele görmeyecek olmasının bu eşitlik idealini,

bu evrensel vatandaşlık idealini yeterince gerçekleştirdiği varsayılmıştır. İlk başlarda eşitlikçilik söyleminin, muhtemelen çağın "yükselen ruhuna" tekabul ettiği için, ciddi bir itirazla karşılaşmamış olduğu söylenebilir. Ancak bir süre sonra insanların eşitleneceği seviyelere veya ölçülere karar veren iradelerin, toplumsal farklılıklar arasından birilerini ayırd etmeden işleyemediği yönünde itirazlar yükselmeye başlamıştır.[1] Eşitliği kuran ilkenin eşitlikçi bir temele dayanmaması toplumsal eşitlikçilik projelerinin hepsine yapışan bir paradoks olmuştur. O yüzden evrensel bir yaygınlıktaki ulus-devlet yapılarının toplumun belli bir unsurunu merkeze alarak diğer insanları bunlara eşitleyen yaklaşımında içerilen "inkar"ın şiddeti, sonraki siyasal gelişmelerin temel güdüleyicisi oldu. Çokkültürcülüğün bir çok düzeyde eşitlikçilik karşıtı bir söylem olarak temayüz etmesi tam da bu eşitlikçilik ruhunun kendi sınırlarına dayanmış olmasından kaynaklanıyor olabilir mi?

İMPARATORLUK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Kulturel farklılık, kültürel çoğulculuk gibi ifade biçimleriyle sayısız makale, kitap ve yazının konusu olarak, artık inkar edilmez bir gerçek olarak söz edilen çokkültürlülük dünyanın ne ölçüde yeni bir gerçekliğidir? Kuşkusuz, eskiden beri insan toplumlarının büyük bir çoğunluğu, bugün gündeme geliş biçimiyle bile çok kültürlü bir karakter taşımıştır. Bu anlamda bugün çok kulturlülükten bahsetmemizi gerektiren çok özel bir durum yaşıyor sayılmayabiliriz. İnsan toplumları toplu göçler, savaşlar ve benzer sebeplerle sayısız hareketlilikler yaşadıkları sürece kaynaşmış ve farklı kulturlerin birarada yaşadıkları çeşitli toplumsal kompozisyonlar oluşturmuşlardır. Çokkulturculuk bağlamında kayda değer olan, bütün bu toplumların bu kulturel farklılaşma sorunuyla nasıl başetmiş olduklarıdır. Bu konuda genellikle devletlerin önünde iki büyük seçenek olmuştur. Bugün buyuk bir şaşaayla bahsedildiğinde bile bu sorunla başetmek için başka bir yol oneriliyor değildir: Devletler genellikle ya hakim grup içinde diğer farklılıkları giderici, asimile edici bir program izlemişlerdir veya toplumsal farklılıkları bir gerçek olarak kabullenip bunları tanımışlardır. İkinci tutum genellikle bütün imparatorlukların takip ettiği bir yol olmuştur. Başlıbaşına bu bile gösterir ki çokkültürcülüğü tanıyan bir siyaset ile imparatorluk olmak arasında her zaman tarihsel bir yakınlık olmuştur. Tek-

1. George Orwel'ın Hayvan Çiftliği'nde domuzların herkesten daha eşit sayıldığı fragmanlar, eşitleyicilerin faydalandığı hiyerarşilerin modern dünyada nasıl çıktığının karikatür temsilini veriyor. Tabii ki, pratikte vatandaşı tanımlayan yasaların gözettikleri seviyelerin etnosentrik doğası her zaman bu kadar açık vermeyebilir. Orwel'ın kitabı, eşitlikçi ideolojilerin modern devlet pratikleri içindeki bu büyük çelişkisini yönelтilmiş klasik eleştirilerinden biridir (Orwel, tarihsiz).

kültürcü asimilasyon siyasetleri genellikle küçültücü bir işlev görmüştür. Sasanî, Bizans, Emevî-Abbasî, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarının toplumsal farklılıkları kabullenen bir tutum içinde olmaları, herhangi birinin insan haklarıyla ilgili özel bir meziyetinden önce, imparatorluk ufkunun öğrettiği bir tarz olmuştur. Farklılıkları nihaî anlamda gideremeyeceğinin farkında olan imparatorlukların gerçekçiliklerinin bir sonucu olarak sergilenmiş olan çokkültürlülüğün, yine de, farklı gruplar arasındaki eşit katılımlı bir ilişkisi anlamına gelmediğini de vurgulamak gerekiyor. Çokkültürcülük, hemen her imparatorluğun içinde hakim ve kurucu unsur olmuştur ve bu unsur kültürlerin eşit olarak bir toplumsal yapı içinde bir arada yaşamalarının önünde bir engel oluşturmuştur. Bu açıdan imparatorlukların çokkültürlülük gerçeğiyle başetme yollarından önce, başedemedikleri çok kültürlülüğü tanımak zorunda oldukları da söylenebilir.

Yine de bütün imparatorlukların bütün topraklarda sergiledikleri tutumun da aynı olmadığını hatırlatmak gerekiyor. İnsanları hakim bir dine veya bir etnik özelliğe dönüştürme arayışında olan imparatorluklar olduğu gibi, farkı özellikleri korumaya çalışmış olan imparatorluklar da olmuştur. Hindistan'ın bazı bölgelerinde kast sisteminin korunması için toplumsal asimilasyon hiç bir şekilde akla gelmeyen bir teknik olmuştur (Lapidus, 1988: 437 vd.). Abbasî imparatorluğunun hukum surduğu esnada bir yandan İslâm tebliğinin dinsel motivasyonları dolayısıyla insanların Müslüman olmalarına yönelik bir isteğin belirlediği pratikler varken, bir yandan da cizye gelirlerinin düşmesinin yarattığı bir kaygıyla İslâm'a girişlerin fazla teşvik edilmediği dönemler ve bölgeler de olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun da Anadolu'da ve Kuzey Afrika'daki halkların Müslümanlaştırılması için gösterdiği iştiyakı Balkanlar'da fethedip toplumsal sistemini yerleştirdiği bölgelerde özellikle göstermemiş olduğu biliniyor. Türk yerleşiminin Anadolu'da olduğu ölçüde Balkanlar'da gerçekleşmemiş olması bunun görünür sebeplerinden biri olmuşsa da, Osmanlı imparatorluğu Balkanlar'da siyaseten Hristiyanları himaye etmiştir. Buna mukabil Konstantinopol'ün fethine kadar rakip Bizans imparatorluğuyla özdeşleşmiş olan Anadolu'daki kiliseler yıkılıp bastırılmıştır. Fetihten sonra Balkanlardaki Ortodoks kilisesi yeniden örgütlenmiş, yargılama hakkı ve mülkiyetleri itibariyle Hristiyan cemaatleri korumasına izin verilmiştir (Lapidus, 1988: 308).

Konuyu Osmanlı toplum yapısının kültürel siyaseti etrafında daha fazla dolandırmadan, buradan çıkan kısa sonucu belirtmekte fayda vardır. Bir imparatorluk olarak Osmanlı imparatorluğu içinde bile hiç bir zaman devletin belli bir kültürel türdeşlik arayışından vazgeçmemiş olması bir yana, Müslümanlaştırma yönünde bir asimilasyon siyaseti uyguladığı yerlerde bile bu, bir tekkültürlüleşme siyasetiyle aynı özelliklere sahip olarak işlememiştir. Osmanlı devleti, Müslümanlaşmalarını gözettiği gruplar üzerinde bile dinden başka konularda kolay kolay bir tekkültürlüleştirme yoluna gitmemiştir. Bunu ister bir imparatorluk rasyonelliğinin bir gereği olarak isterse de dini ilkelerin bir gereği olarak yapmış olsun, bu siyaset Osmanlı toplum yapısının çokkültürlü bir niteliğinin oturmasında önemli bir etken olmuştur.[2]

EŞİTLİĞİN SINIRLARINDA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

O zaman, işe, çokkültürlülüğün yeni bir gerçekmiş gibi dikkatimizi çekiyor olmasındaki tuhaflığı açıklayarak başlamak gerekiyor. Aydınlanmanın evrenselci siyasal söylemi, yürürlükte olduğu iki yüzyıldır her yanıyla tektipleşmeyi terfi ettiren bir yaklaşımı, küresel çaptaki toplumsallaşma biçimleriyle temsil etmektedir. Çerçevesi vatandaşlık mefhumuyla çizilen bu eşitlikçi söylem, uzun süre itiraz edilmesi zor, söylemsel yaptırımı ağır[3] bir haklılık temeline oturmuştur. Haklılığını büyük ölçüde pozitif kurucu ilkelere dayanmasından almıştır. İnsanlara dil, din, renk ve cinsiyete göre farklı ve ayrımcı yaklaşan bir siyasal uygulamanın ızdırap verici tarihine karşı eşitlikçi itirazın, çağın yükselen ruhu olarak bu meydan okumasının gücü inkar edilemez. Fransız devrimiyle birlikte ilan edilen yeni siyasal konsept, geleneksel toplumun soya, ırka ve cinsiyete dayalı tabakalaşmasına karşı vatandaşlık kavramını öne sürerek insanlık onuru adına ileri bir adım kaydetmiştir. Bu adımın atıldığı toplumsal yapının kendisine büyük bir haklılık kazandırdığında kuşku yok. Bu haklılığın hakettiğinden fazlasını da muzaffer olmanın kazandırdığı avantajlarla tahsil etmiş olması da ayrı bir gerçek. Ayrıca, insanlar arasında eşit muameleyi hedefleyen bu yeni evrensel vatandaşlık statüsünün muhtevası evrensel olmayan siyasal öznelerce tayin edilmiştir. Esasen bu durum sadece vatandaşlık statüsünün Fransa'daki veya şu veya buradaki belirli bir tanımında geçerli bir kusur

2 Çok kültürlülük söyleminin Hegelyen anlamda çağın yükselen ruhu olduğu günümüzde bir çeşit retrospektif okuma olarak bir Osmanlı aklaması olarak anlaşılabilecek bu değiniye konu bilginin, yükselen ruhun eşitlikçi olduğu dönemlerde negatif bir boyut olarak daha fazla vurgulandığını söylemek gerekiyor. Genelde İslâm dünyasına, özelde Osmanlı imparatorluğuna atfedilen "mozaik toplum" tiplemesi, oryantalist söylem içinde İslâm toplumlarının türdeş ve tek kulturlu bir toplum üretme konusundaki tarihsel zaaflarına gönderme yapmak uzere negatif yüklemelerle kullanılmıştır. Bu konudaki tartışmaların bir özeti için bkz. Kureşi, Olsun, Hüseyin, 19; Turner, 1978.

3 Söylemsel yaptırım ifadesini Foucault'nun doğruluk rejimleriyle ilgili mutalaalarına dayandırarak öneriyorum. Bir söylemin gerçekleştirimine karşı direnmenin yaptırımı doğruluk rejiminin dışında kalmaktır. Rejim her tarafı kaplamışsa, onun dışında kalmanın pratikte bedeli o ölçüde ağır olmaktadır. Foucault'nun doğruluk rejimleriyle ilgili analizlerinin yer aldığı örnek metinlerden biri için bkz. Foucault, 1986.

olmamıştır. Eşitlik ideolojisinin meşrulaştırıcı unsuru olduğu Ulus-devlet projesinin hayata geçirildiği her yerde, millet kavramının bir toprak parçası üzerindeki sayısız kültürel unsuru hakim bir unsur lehine tesviye etmeye dayandığı görüldü. Devletin eşit muamelesini celbetmek, millet kavramının doğası gereği, ancak bazı kültürel unsurlardan feragat edebilme şartına bağlanınca, eşitlik ideali temelinden en derin yarayı almış oldu. Bu mantık üzerinden gidildiğinde vatandaşlık kavramı veya tek kulturluluk bağlamında eşitlikçiliğe yapılan itirazın mutlak anlamda eşitliğe itiraz olmaktan ziyade eşitlik idealinin kaba uygulanışına bir itiraz olduğunu ifade eder. Bu durumda bir çok ifade biçimi itibariyle eşitlik karşıtı bir söyleme dönüşen çok kültürcülüğün aslında eşitliğin gerçekleştirilmesinin daha ince stratejilerine talip olduğunu görebiliriz. Bu stratejiler, farkların tanınması ve bu farkların gözetilmesi üzerinden gerçekleştirilebilecek bir eşitlik idealine gönderme yaparlar.

Nitekim Stuart Hall'un da İngiliz çokkültürcülüğü bağlamında çerçevesini çizdiği üzere, günümüzde şekillenen biçimiyle çokkulturculugun iki farklı talebi içerdiğini görmek gerekiyor. Bir yandan ayırımcılığa karşı etnik, cinsel ve dinsel eşitlik ve adalet talebi, diğer yandan, belli bir kulturel biçimin merkezîliği etrafında evrenselleştirilen bir eşitlikçiliğe karşı farklılığını kabul ettirip tanıtma talebi (Hall, 2000: 225). Dolayısıyla eşitliğe itiraz, ilk bakıştakinin aksine, radikal anlamda bir eşitlik talebinden başka bir anlam ifade etmiyor olabilir. Buna rağmen çokkulturculuğe karşı çıkanlar da, güçlerini hâlâ önemli ölçüde bir geçerlilığı olan eşitlikçi ideolojiye dayanarak hasımlarının kasıtlarını kalabalığa getirebilmeye borçlu olmaktadırlar. Eşit muamelenin inkâr edilmez değerine karşı farklı muameleyi istemenin irrasyonel boyutuna dikkat çekmektedirler. Iyi de durum gerçekten bu şekilde özetlenebilir mi? Yani gerçekten de vatandaşlar arasında eşitliği sağlamayı taahhut eden bir siyasal yapıda "farklı muamele"ye talip olmanın rasyonalitesi nedir? Farklılığının tanınması talebi neden zorunlu olarak "ayrımcı bir muamele"ye talip olmak olarak anlaşılmalıdır? Genellikle bu tarz bir görüntüye sahip olan çokkulturcu siyasal talepler, bu açıdan evrensel vatandaşlık mefhumunun sağladığından daha ileri bir siyasal öneri getirebilmekte midirler?

Bunları anlayabilmek için günümüzde şekillenen itibarıyle çokkulturlülük pratiklerine ve çokkültürcü tartışmalara bir göz atmak gerekiyor. Ancak, buna bakarken küreselleşme ve küresel metalaşma sürecinin orta yerinde kültürün ne anlama geldiğiyle ilgili sorunun çokkulturculugun imkânıyla ilgili tartışmaları öncelemeye yüz tuttugunu farketmiş oluyoruz. Her birinin kendi ömür seyri içerisindeki durumu ne olursa olsun, ulus-devletler içinde varoluş veya Charles Taylor'un deyimiyle "tanınma siyaseti" (Taylor, 1995: 249), Iris M. Young'ın deyimiyle "farklılık siyaseti" (Young, 1995: 199) güden kültürler, daha küresel gerçeklik içerisinde bu siyaseti ne ölçüde başarabilirler? Ayrıca, sürekli bir değişim ve oluşum süreci içerisinde olan kültürel yapıların farklarına dayalı bir siyasal yapı talebi kulturlere ozcu bir tanım yüklemeyi zorunlu kılmaz mı?

ÇEŞİTLENEN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜKLER: Türkiye:Mozaikten Mermere Millet İmgeleri

Türkiye gibi, ulus devlet yapısını türdeş bir millet tanımına dayandırmış olan ülkelerde çokkültürcülük tartışmasının aldığı biçim kendine özgu bir seyir izler. Bilindiği gibi Türkiye'de millet tanım misâk-ı millî sınırlarında kalan herkesin Türk olduğu varsayımına dayandırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kavram ciddi ırksal yüklemelerle beraber kullanılmışsa da, nihâî ve anayasal anlamda Türklük ırksal olmaktan ziyade bir çeşit teritoryal vatandaşlık kavramı olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Kavramın Lozan mütarekesiyle birlikte içine giren zorunlu unsurun Islâmlık bağı olduğu, bu nedenle de Kürtlüğün bu kavramın muhtevasından dışlanmadığı soylenebilir. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de azınlıklar kapsamına "Musluman oldukları için" Kürtler girmezken, Türk olduğu halde başka bir dine mensup olan bir çok unsur girebilmiştir. Türklüğün Cumhuriyetin kuruluşunda kazandığı bu içerik, değişik dönemlerde değişik siyasal tutumlar yuzunden farklı müdahelelere, farklı işlemelere konu olmuş olsa da, genellikle ifade edilmeyen dinsel bağ hep kalmıştır. Nitekim çokkulturluluk tartışmasının ilk çağrışımı, yaşanan 15 yıllık çatışmanın da doğal sonucu olarak hep Kürt sorunu ve bunun uyandırdığı bütünlükçü duyarlılıklar olmaktadır. Çokkültürlülük ve bunun siyasal sonuçlarıyla ilgili tartışmanın hep bu hassas alanda karşılandığı Türkiye'de bu yüzden ciddi bir mesafe katedilememektedir. Oysa, çokkültürlülük çok daha geniş ve çok daha açık-uçlu bir siyasal proje olarak tartışıldığında, önümüzdeki tek kulturel eksenin Turkluk-Kurtluk ekseni olmadığı, bunun çok daha kapsamlı bir demokratik açılımın uygun bir zemini olduğu görülebilir. Türkiye'de farklı kultur denildiğinde akla gelen, Kürtler, Çerkezler, Lazlar, Zazalar gibi etnik unsurlar kadar, Aleviler, Sünniler, Nakşibendîler ve cemaatler gibi dinsel ve mezhebsel unsurlar veya Masonlar, çevreciler gibi daha modern orgutlenmeler etrafındaki alt-kültürel oluşumların her biri kendini ifade etmenin, kendini tanıtmanın yollarını arıyor. Bunların her birinin siyasi ve toplumsal hayattaki varoluş mücadelelerini çokkültürcülük sorunu kapsamında görmek konuyu biraz basitleştirmek olabilir. Doğrusu, bütün bu unsurların yer aldıkları toplumsal ve siyasal özne konumları, demokratik süreçlerin seyrine daya uygun düşüyor. Buradaki uyum sorununu ortaya çıkaran, bütün bu unsurların bir bakıma birbirinin üstüne binen oznel konumlarıdır. Yani çokkültürlülük havzası içinde aynı anda bir çok kulturel aidiyetin bir grupta veya bir bireyde temsil edilmesi sözkonu-

su olabilmektedir. Örneğin, İslâmî bir kültürel farkta bulunan bir insan Türklük, Kürtlük, Çerkezlik veya Lazlığın oluşturabildiği farklara sahip olabildiği gibi Alevîlik veya Nakşibendilik, hatta feministlik farkını da iddia edebilmektedir. Önce kadın olarak tanınmak isteyen feministlere karşı, sınıfsal konumlarını hatırlatan söylemin daha haksız olduğunu iddia etmenin dayanağı nedir? Bir çok yerde olduğu gibi Türkiye'de de söylemin kurucu rolünün önemi atlandığı taktirde kültürel fark olarak gösterilen hiç bir özellik sınırı daha fazla belirginleştirmiyor, aksine daha da muğlaklaştırıyor. Çünkü kültürler, bir dereceye kadar milletler gibi doğal bir mesnede sahip olmaktan ziyade söylemsel bir mesnede dayanmaktadır. Tabi söylemsel bir mahiyete sahip olmaları gerçekten de kulturlerin var olmadığı anlamına gelmiyor, sonuçta kültürler şu veya bu sürecin bir sonucu olarak siyasal arenadaki yerlerini alırlar. Sonuçta belli bir grubun kendini bir kültürel beden olarak var etme iddiasını ve iradesini içerir. Kendi tanımı konusundaki insiyatife talip olmak Charles Taylor'un bahsettiği anlamda bir "tanınma siyaseti" izlemek, bir cemaat olarak varolma sürecinin tabiatı gereğidir.[4] Yalnız burada gizlenen sorun, bu kulturel farkı iddia edebilen, tanıma ve tanınma sürecine dahil olan iktidar ilişkilerinin farkına varabilen bir entelektüel söyleme sahip olmayanların sergiledikleri kulturun ne olacağı sorunudur. Zira kültürün tabiatında varolan doğallığa sahip olanların

4. Tanınma siyasetinde kendini kendi istediği gibi tanımlama üzerindeki ısrar, tanımlama sürecine dahil olan iktidar ilişkilerinden dolayı son derece makul bir istektir. Tanımlayan, belirlemiş de oluyor. Belirleyen de muktedir olur. Kendi kaderini tayin kendini tanımlama hakkı üzerindeki mücadeleyle başlar. Sömürüye her zaman eşlik eden, bir tanımlama inisiyazı olmuştur. Ancak, bu hakkın tarih boyunca olduğu gibi bugün de ne kadar her isteyenin elde edebildiği bir şey olduğu tartışılır. Denilebilir ki, tarihte çok az insan grubu veya kültür kendini kendi istediği şekilde tanıtabilmiştir. Genellikle gruplara isimler başkaları tarafından ve başkalarının yüklemeleriyle verilir. Hristiyanlık ismi bile bir aşağılama kastıyla Nasıralılar olarak tanınmak istiyenlere verilmiştir. Mutezile, İslâm'da ana akım gruptan "ayrılma" gibi bir negatif yüklemeyle muhalifleri tarafından verilmiş bir isimdir. Başka türlü tanınmayı arzu edebilecek olan bu grubun üyeleri bile zamanla bunu benimsemişlerdir. Bugün bir çok grup ne kadar başka türlü tanınma isteğinde olsa, ne kadar çaresiz bir direniş sergilese bile -güncel bir örnek olarak Fazilet Partisi'nin kapanmasının akabinde kurulan iki partinin üyeleri de kendilerinin ne kadar gelenekçi veya yenilikçi olmadıklarını iddia ettilerse de - bir ölçüde kendilerine atfedilen tanımlamalara razı olmak zorunda kalmakta ve kuşkusuz bu tanımlamanın muhtevasına uygun davranışlara da sürecin tabiatı gereği zorlanmaktadır. Zaten tanımlama veya isimlendirme nötr olamaz, gerçekliği oluşturucu bir etkisinden hiç bir zaman kaçınılamaz. Kuşkusuz bu durum tanınma siyasetinin beyhude bir çaba olduğunu, siz kendinizi nasıl tanımlamak isterseniz başkalarının sizi kendi istedikleri gibi tanımlayacakları anlamına gelmez. Adı üstünde bu bir tanınma siyasetidir. Siyaset kendi taleplerimizin muhalifi olanlara karşı meşru kulvarda belli uzlaşmalarla etkili sonuç alma sanatı değil midir?

genellikle dile getirmelerine pek alışık olmadığımız bir sorundur çokkültürculuk sorunu. Bu da çokkültürcülük sorununun dayandığı kültür tanımının görünenden daha fazla tartışma içermesine ve anlaşmazlığa konu olmasına yol açmaktadır. Aşağıda bu soruna tekrar döneceğiz. Şimdilik Turkiye'den başalayarak, çokkültürcülük sorununun değişik ülkelerde nasıl çeşitlendiğine bir bakalım.

Türkiye'de çokkültürcülüğün tartışıldığı bağlam, ülkenin bölünmez bütünlüğüne tehdit oluşturan "bölücü terör" ile, ülkeyi geriye götürmeye kasteden irticai hareketler konseptlerinin ufukları içinde belirlenmektedir. Her iki tehdit konsepti ve bu konseptlerin tepki verdiği tehditler, kültür kavramı hakkında derinlemesine herhangi bir analizin yapılabilmesini gerçekten de zorlaştırmaktadır. Kurucu ideolojisi itibariyle İslâmî bir mirastan devraldığı "tevhidçi" reflekslerle, modern-ulus devletinin alımlı değerlerinden olan tekçiliğinin uyumuyla şekillenen üniter ideoloji, farklılığın her çeşidini tehdit olarak karşılayan bir bünyeyi özenle işlemiştir. Fiilî gerçekliği itibariyle mozaik bir yapı arzeden ülke, hukuken bir mermer puruzsuzluğu esasında, tedrisatın, siyasetin, ülkenin ve ideolojinin tevhidini hedeflemiştir. Ancak bu tevhidin Türkiye gibi Osmanlı bakiyesi ve Osmanlı'nın bütün mozaik dokusunun bir nümunesini oluşturan Misak-ı Milli içerisindeki ifadesi kolay olmamıştır. Soner Çağaptay'ın tespit ettiği gibi, oluşum döneminde, Türk Milletinin birbirinden ayırdedilebilecek üç çeşit tanımı gelişmiştir. Birincisi yukarıda belirttiğimiz gibi 1924 Anayasası'nda geçen şekliyle teritoryal, yani Türkiye'de yaşayan herkesi Türk sayan ve farklılıkları görmezden gelen tanımdır. Bu tanımın içinde etnik kökenine bakılmaksızın herkes eşit Türk vatandaşıdır. İkinci tanımda ise Türkiye'de yaşayıp da Müslüman olan herkesin Türk sayılmasını sağlayan tanım olmuştur. Bu tanımda, bugün Batılı ülkelerce azınlık olarak görülmeye çalışılan ve kendileri arasında da bu görüşe kayda değer bir taraftar kitlesi bulan Kurtler, azınlık sayılmadan Türklerin faydalandığı bütün haklardan eşit olarak yararlandırılacağı öngörülmektedir. Tedavül değeri çok yüksek olmuş olan bu tanımın dahili sorunu, bütün Türklerin Müslüman olmalarına karşılık bütün Müslümanların Türkçe konuşmuyor olmaları gerçeği olmuştur (Çağaptay, 2001). Çağaptay'ın işaret ettiği üçüncü tanım, "Yüksek Kemalizm" dediği ideolojinin pratiği içinde temayüz eden ve etno-dinsel bir karakterden dolayı daha dar bir kapsamı olan bir tanımdır. Herşeyden önce sadece etnik olarak Türk olanları Türk sayan bu yaklaşım Türk olmayanları da kendi içlerinde Müslüman ve Müslüman olmayanlar diye ayırarak bütün bunlar arasında bir hiyerarşiyi geçerli kılmaya çalışmıştır. Türk milliyetçiliği tavır olarak etnik bakımdan akraba sayılan Ermenilerle Kurtler arasında radikal bir ayırım yaptığını ve Kürtleri Türklerin bir kolu saymak süretiyle onları Türkleştirmeye çalışmasını gözönünde bulunduralım. Aslında Kurtlerin Türklüğü için başvurulan argümanlar

ve malzemeler aynı anda Ermeniler için de uygulanabilir miydi? Çağaptay'ın yazısında Ermeniler için bu işlemi yapmayı engelleyen, Türklugun sine qua nonu olan Islâm'ın eksikliğidir.[5]

Bununla birlikte devletin resmî uygulamalarının hep bir tevhidi hedefledikleri kaydedilmeden geçilemez. Bu hedefin ne kadar gerçekleşmiş olabildiği ayrı bir konudur, ancak günümüzde muhtemel bir çokkulturculuk tartışmasının merkezinde yer alan Kürt ozelindeki sorunun her iki taraf açısından ifadesi şöyle gelişmiştir: Turk vatandaşlığı kavramı sayesinde Türkiye sınırları içinde yaşayan herkese anayasal eşitlik uygulamayı vaad eden bir siyasal pratik orta yerde dururken, kendi dilsel veya etnik farklılığını ileri sürmek, son kertede uygulamada bir ayrıma tâbî tutulmayı da talep etmekten başka bir işe yaramamıştır. Türkiye cumhuriyetinin başına kuruluşundan itibaren Kürt olduğu söylenen en az iki kişi (Ismet Inonu, Turgut Özal), Arnavut kökenli olduğu soylenen bir kişinin (Kenan Evren) gelebilmiş olması gerçeği, vatandaşlık statusunun içerdiği iddianın sahmiyetine delil olarak bile gösterilebilir. Ancak, farklı kokenlere sahip insanların bu mevkilere gelişinin ancak kendi kokenlerini inkâr etmeleri sayesinde mümkün olabilmiş olması, Kürt milliyetçiliğinin, Kurtlugun tanınma talebine eşlik eden söylemin temel vurgusudur. Pratikte şu ana kadar "münferit" uygulamaların dışında Kurtlere yonelik bir ayrımcılık olmadığı halde, PKK'nın Güneydoğu'daki silahlı eylemlerine eşlik eden propagandaları ve bunun özellikle İç Anadolu'daki halk uzerinde işlenen etkisi uyarınca, Kürtler Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde eşit haklara sahip olmayı haketmeyen bir "farklı" grup olarak yavaş yavaş kamu imajında şekillenmiş oldular. Böylece teoride eşitlik talebi içeren bir tanınma siyasetinin pratikteki sonucu radikal ayrımcılık olabiliyor.

Aynı durum Türkiye'deki Islâmcı hareket için de sozkonusu olmuştur. Ellilerden itibaren şu veya bu şekilde yurutulen Islâmlaşma siyasetinin bir momentinde kurulu sistemin dindar insanların ihtiyaçlarını gozetmediği yönünde bir eleştiri vardır. Oysa bu ihtiyaçların gözetilmesi, aynı zamanda bir "farklılık ilanı ve bir tanı(n)ma siyaseti" içermekteydi. Farklılık talebi kurulu siyasal irade tarafından "ayrım talebi" olarak anlaşıldı ve en basit dinî pratikler için talep edilen düzenlemeler toplumun dokusunu bozucu olarak anlaşılarak mahkum edildi. Eşitlik talebi anlaşıldığı üzere "ayrımcı bir tedbir" ile bertaraf edildi. Insanların doğuştan eşit oldukları yüzlerine vurulurken, zımnen doğdukları gibi kalmanın daha erdemli olduğu yonunde bir naif ahlâkî dustura muhatap kılındılar.

Göze çarpan bir tanınma talebinin Aleviler için de sözkonusu olduğu soylenebilir. Aleviler de tanındıkça, hak ettiklerini düşündükleri haklara daha fazla sahip olmak yerine daha fazla ayrıma tâbî tutulduklarını acı bir gerçek olarak öğreniyorlar. Üstelik bu tanınma hakim siyasî iradenin gözetiminde ve onun himayesinde olsa bile durum değişmiyor.

Bununla şunu demeye getiriyoruz: Farklı kültürlere karşı hassasiyet sadece devletin kurup gözetip geliştirdiği bir hassasiyet olmayabiliyor. Türkiye orneğinde yukarıda bahsettiğimiz örneklerde, devletin de genellikle kurucu bir siyaseti olabiliyorsa da, toplumun farklılık talebine verdiği tepki pek farklı olmamaktadır. Bu da genellikle farklılık veya tanınma siyasetlerinin en trajik ânlarından biridir ve sadece Türkiye'ye özgü bir durum da değildir. Çokkulturlulükten sözetmemizi gerektiren bütün ülkelerde, tanınma mucadeleleri, sonuçta başarılı olmuş görünüyorsa da, acı tecrübelerin sonucunda olmuş ve üstelik ancak bir devlet iradesinin hakemliği sonucunda son aşama kaydedilebilmiştir. Aksi taktirde farklılık talepleri bizzat toplumun içinde bir kargaşaya yol açmakta ve toplumun huzurunu bozmaktadır. Amerika'da zencilere karşı ayrımcılığa son veren yasa çıkmadan once bile bu ayrimcılığın fanatik uygulayıcısı ve sürdürücüsü, yine kendi farklılığı uzerindeki vurgusuna sahip halkın kendisiydi. Üstelik bu ayrımcı pratiğin en şiddetli olduğu dönemler yine siyahların eşitlikçi taleplerinin en fazla olduğu zamanlarda olmuştur. Bugün Farrakhan hareketinin Elijah Muhammed'den itibaren sürdürdüğü siyah halkların kültürel haklarının tanınması taleplerinin Müslüman olmayan Amerikalılar arasında en ufak bir sempatiyle karşılandığını söylemek zor.[6]

Kendi farklılığına surekli vurgu yapan grupların, herkes için eşit erişilirlikteki toplumsal ve siyasal imkânlara ulaşmaktan ziyade kendini toplumun diğer kesimleri için bile "mutlak öteki" olarak kurması en muhtemel sonuç olmaktadır. Boyle soylemekle, kulturel tanınma siyasetlerinin yurutulduğu hareketlerin karşılaştığı şiddeti neredeyse tamamen farklılık siyaseti gudenlere yukleyen bir görüntü çizdiğimizin farkındayım. Oysa bir suç veya suçlu takdiri içinde olmamız gerekmiyor, çokkültürlülük veya kutlurel tanınma siyasetlerinin toplumsal mantığını çözmeye çalışıyoruz. Sara Ahmed, çokkulturluluk söyleminin tedavülde olduğu durumlarda bile farklılık iddialarının bu tarz toplumsal refleksleri nasıl harekete ge-

5. Çağaptay'a göre Yuksek Kemalizm Turkluk için üç içiçe halka uretmiştir. Dışsal teritoryal halka, ortada dinsel halka ve içte de etnik bir halka. Genelde düşunulduğu gibi ona göre de ancak bu içerdeki halkaya mensup olanlar devlete yakınlaşabilirler. Oysa bu durum Cumhuriyetin kuruluşundan beri Turk devletinin değişik kademlerinde yer almış Türk olmayan sayısız unsurlar gözönünde bulundurulduğunda, çok geçerli bir tez olmuyor. En basitinden bugün taze taze yaşamakta olduğumuz Sabataylık tartışması. Turk milliyetçiliğinin söylemsel duzeydeki "saflık" iddiasına rağmen pratikte sadece etnik bir karışıklığa değil aynı zamanda dinsel bir karışıklığa da pek kapalı olmadığını göstermektedir (Çağaptay, 2001).

6. Amerika'da çokkulturlu toplumsal yapının gelişiminin bir tarihi için bkz. Takaki, 1993.

çirdiğine dikkat çekiyor. Aslında bizim içimizdeki farklılıklardan bahsettiğimizde bile "biz" dediğimiz zamirin içinde tamamen eritilemeyen, tam anlamıyla bizden olmayan bir şeye gönderme yapıyoruz. Bunu genellikle "bütünlükçü", "ulusal birlikçi" söylemlerin içinde sıkça karşılaştığımız "biz" zamirlerinde bolca gözlemleriz. "Bütün farklılıklarımıza rağmen" kaydıyla işaret edilen "biz"ler, kritik ânlarda, bileşenleri arasında kolay yarılacak çatlakları temsil eder. Tanınma siyasetlerinin uygulamaları çoğu kez bu yabancıları da açığa çıkarır. Bir toplumu oluşturan unsurlardan biri kendi farkına vurgu yaptığı zaman, kendi yabancılığına da bir anda mahkum oluverir. Tam da çokkültürlülük bağlamında farklılık siyasetlerinin tezahürleri üzerine yaptığı ilginç analizde, Sara Ahmed, farklılık siyasetinin veya tecrübesinin karşılaştığı bir çeşit yabancı fetişizmine dikkat çekiyor. Dolayısıyla çokkültürcülük, birbiriyle çelişen çifte bir dışlama ve dahil etme süreci içerir: farklı görünümleri bir ulus tarafından tolere edilebileceğ yabancılarla, farklılıkları en heterojen ulusların selameti açısından tehlikeli olabilecek, dolayısıyla dışlanacak yabancılar arasında bir ayrım yapmaya çalışır (Ahmed, 2000: 96-97).[7]

Bununla birlikte her türlü tanınma siyasetinin, beraberinde bu tür sorunları getirmesi muhtemel olsa da, bu ihtimal tanınma taleplerinin ne haklılığını yok eder ne de çokkültürlülüğün dayandığı gerekçeleri iptal eder. Aksine siyahların Amerika'da veya Güney Afrika'da veya bir çok toplumsal grubun bir çok yerde karşılaştığı farklı muameleye ve baskıya karşı itirazını bir savunma hakkı olarak hangi iz'an sahibi tebrik etmez? Buradaki savunma hakkına dayalı meşrû retoriklerin dayanacağı farklılık vurgularının kaçınılmaz olarak rutinleşmiş ve bir ölçüde unutulmuş "ötekileşme" sürecini hızlandıracağını görmek zor değildir. Ancak tanınma siyaseti veya mücadeleleri zaten çoğunlukla sancısız, bir tarafın huzurunu kaçıran toplumsal çatışmalardan uzakta gerçekleşmez. Çatışma ihtimali hak talebinin meşruiyetini her zaman riske sokabilir ama haklılığına dokunamaz.

Yabancı görme, tanımama ve bundan kaynaklanan şiddet, çoğu zaman da tanınma talebinde bulunanın değil, tanımayanın kapalılığının ırkçılığı-

7. Yabancı korkusu, kültürel farkın ileri sürüldüğü her yerde ortaya çıkan bir tür fobi: xenophobia. İnsanlığın eski zamanlardan bu yana bu konuda modernleşme veya küreselleşme edebiyatlarında varsayılan mesafeyi katetmiş olduklarını söylemek zor. Anthony Giddens'ın modernleşmeyi bir bakıma yabancı korkusunun giderildiği bir toplumsallaşma biçimi olarak tasvir etmesi yanıltmasın (Giddens, 1994). İnsanların "yabancı"ya karşı korkularının giderildiği yerler hâlâ ancak her türlü koruma garantisinin temin edildiği kamuya açık kalabalık mekanlar olmaktadır. Kültürel farkın ürettiği "yabancılıklar", en azından bu yabancılar "tanıdık" hâle gelinceye kadar veya "yabancı" olanlarla yaşamak başlıbaşına bir kültür haline gelinceye kadar bir toplumsal korkunun da kaynağı olarak karşılanacaklardır.

nın veya etnosentrizminin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durumda tanınma siyasetinin yarattığı hareketlilik, muhafazakâr ve ölü bir kültüre yapılmış devrimci bir aşı niteliği alabilir. Bunun da gerginlikler ve çatışmalar yaratmaması imkansızdır. Bu durumda tanınma siyaseti, tanınma talep ettiği mercilerin niteliğini gözönünde bulunduran bir siyasetle neye talip olduğunu iyi bilmek ve bunun en uygun temsilinin nasıl olacağı konusunda, adı üzerinde, iyi bir siyaset gütmek durumundadır.

ABD: Toprak Hakkından Doğan Vatandaşlık ve Aksayan Asimilasyon

Tanınma veya farklılık iddialarının söylemsel olarak bu tür bir gerilimi yaratması zorunluluğu büyük ölçüde çokkültürlülük kültürünün gelişmemişliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim farklı toplumlarda, kültürel farklılıkların çok daha kolay tolere edilebildikleri bir gerçek. Çok kültürlüluk tartışmalarının model aldığı ve bu tartışmanın en fazla örneklerini bulabildiği ülkelerin başında olan ABD, oluşum şekli itibariyle dünyanın her tarafından gelen insanların birarada yaşadığı örnek bir ülke olmuştur. Gerçi ABD bu farklılıkları karşılama konusunda değişik dönemlerde değişik siyasetlere sahne olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Amerika'ya göç eden insanlara, dünyanın neresinden gelmiş olurlarsa olsunlar, hangi farklılığı taşıyor olurlarsa olsunlar, kendilerini "Amerika"lı gibi hissetmeleri ısrarla telkin ediliyordu. Bu telkin teoride bugünkünden çok farklı olmasa da pratikte ortak bir kültür potası içerisinde eritilmelerini öngörüyordu. Bu bakımdan eritme-potası mecazı (melting-pot), çok kültürlülük politikalarına karşı alternatif bir asimilasyon politikasının adı olarak bilinegelmiştir. 60'lı yıllardan itibaren yine Amerika'nın aynı durumu hakkında geliştirilen yeni "salata" mecazı, çokkültürlülüğü tasvir etmenin yaygın bir yolu olmuştur. (Watson, 2000: 4; Miller, 1998: 61-3). Salatada farklı unsurlar birbirine karışmış, ancak her biri kendine ait özellikleri korumaya devam etmektedir ve lâkin hepsi bir arada bir tabak içerisinde çok âhenkli bir bütünlük oluşturabilmektedirler. Unsurlardan biri eksik olduğunda o salata eksik kalır. Salata kendisini oluşturan bütün unsurlarla birlikte bir estetik kompozisyonu sunar. Güzel olan şey kendisinden bir şey eksiltilemeyendir. Çokkültürlülük durumunun zorunlu olarak bir çatışma doğurmayacağına iknâ etmenin yolu bu retorik etrafında dönmek olmuştur. Varlığıyla toplumun bütünlüğüne karşıda bulunan farklılıklar, bu yolla toplumsal bütünlüğün vazgeçilmez unsurları olarak görülür.

Bununla birlikte, Amerika'da bile çokkültürcülük söylemlerine karşı güçlü itirazlar vardır. Bu itirazların bir çoğunun belli bir etnik veya dinsel kökene müracaat etmeden bir Amerikalı kültürü içinde birleşmenin önemine vurgu yapması dikkat çekicidir. Eleştirilerin çoğu Amerika'da çokkültür-

cülük politikalarının bizzat kendilerinin Amerikan toplumunun şimdiye kadar gerçekleşmekten yana bir sorun yaşamamış insicamını bozduğunu iddia ediyor. Şimdiye kadar göçmen çocuklarının Amerikanlılığın temel taşıyıcılarından olan İngilizceyi öğrenerek başlayan asimilasyonunda Amerikan ortak kültürü ciddi bir sorun yaşamıyordu. Sorun bizzat çokkültürcülük söyleminin devlet politikaları tarafından teşvik edilmesiyle başlamıştır. Üstelik, gerçekte bu çokkültürlülük gerçeğinin kendisi sunî teneffuslerle, devlet müdaheleleriyle sağlanabilen bir şey. Kendi haline bırakıldığında çokkültürlü olarak yola çıkan toplum, doğası gereği tek kulturluleşmeye doğru evrilir. Çünkü modern sanayi ve iletişim toplumunda insanların ortak dil ihtiyacı har zamankinden daha fazla hissedilmektedir (Chavez, 1994). Aslında burada işleyen ve şikayete konu olan süreç Chavez'e gore bir bakıma tanınma siyaseti değil tanıma siyaseti, tanıma yoluyla sorunu var etme siyasetidir. Buna rağmen devlet, yukarıda "yabancı"lığın ortaya çıkmasına benzer bir yolla, farklı kültürden bahsetmek ve onu tanımak süretiyle toplumun bütünleşmesini sağlayan asimilasyon sürecini akamete uğratmaktadr. Yoksa David Krystal'in bahsettiği gibi, dünyanın hızla kureselleşmesinin bir diğer boyutu olarak da farklı kültürlerin birer goruntusu olan dillerin azalması sözkonusudur. Krystal'e göre dunya uzerinde yaşamakta olan toplam 6000 dilin sayısı 50 sene içerisinde 3000'e daha sonra daha da az bir rakama inecektir.[8] Dillerin azalacak veya azalmakta olmasının bir çok sebebi vardır, kuşkusuz. Ama en önemlisi küresel dunyadaki iletişim imkânını en iyi vermekte olan dile artan taleplerin zamanla diğer dilleri unutturdukları gerçeğidir. Dünyanın bu gidişatına rağmen Amerika'da çokkültürcülük gibi bir söylemin tutuyor olması ve bunun devlet tarafından destekleniyor olmasının üzerinde durmak lazım. Kuşkusuz bunun populist siyasetlerle ilgisi vardır. Yoksa varolmaya dayanamazdı.

Çokkültürcülük söylemi ve politikalarını eleştiren Amerikalılara gore çokkültürcülük Amerika'nın asimilasyon etiğini bozmuştur (Miller, 1998). Buna rağmen Amerika'nın bütün çokkültürcü görünümü ve tavrına rağmen, kuruluş felsefesi itibariyle aslında modern yollarla tanımlanmış bir milliyetçilik anlayışı çerçevesinde tekkültürlü bir toplumu hedeflediği görülur. Bu kulturun yasalar önündeki eşitleyici söylemleri farkları ortadan kaldırırken, herkesin farksızlığa aynı oranda ihtiyaç duymadığı gerçeğini yeterince önemsemez. Buna karşılık Amerikalılığın bir kimlik olarak eskiden varolan ve hiç bir sorun yaratmayan tekkültürlüleştirici niteliğinin, aksi yapılmadığı sürece özel bir çaba

8. Kürtçenin serbest bırakılmasıyla ilgili dönemin yoğun tartışma gundemine Turgut Özal'ın verdiği cevap, bütün bu bilgileri öngörüyordu. Özal, telaşa gerek olmadığını, zaten telefvizyonun sosyolojik etkisi sonucu insanların giderek Türkçe öğrendikleri, Türkçe'ye daha fazla meyledecekleri, dolayısıyla serbest bırakılmış Kürtçe'nin zamanla hükümsüz kalacağını ıdıa etmişti

gerektirmediği uzerinde durulur. Bu noktada çokkültürcülük eleştirmenlerinin gerekçeleri realist görünür ve kendiliğinden asimilasyonun gücüne inanıldığında, kimsenin özellikle bir ırk, renk, dil ve din ayrımına tabi tutulmasını savunmaz, aksine alabildiğine özgür bir ortamda toplumsal gelişmenin insanları birbirine benzeştirecek yönde gelişmesinin mukadder gerçekliğine işaret eder. Çokkultürculuğun Amerika'nın Asimilasyon Etiğini nasıl tahrip ettiğini anlattığı kitabında John J. Miller, sosyolog Richard D. Alba'nın gözlemlerine dayanarak, etnisitenin bir rolü varsa bile bunun gittikçe, bireylerin etnik karaktere sahip faaliyet ve ilişkileri sürdürme yönündeki kasıtlı eylemlerine bağımlı olan gönüllü bir rol olduğuna dikkat çekiyor. Ona göre etnik kimlik gittikçe sembolik bir nitelik kazanıyor. Yani beyaz insanların artık etnik olmaktan ziyade kendilerini etnik hissettiklerini söylemek durumlarını daha kolay ifade eder. Etnik gruplar arasındaki evliliklerin oranı o kadar yüksek olmaktadır ki, artık aile üyelerinin gerçekten de belli bir etnik grup olmanın gerektirdiği ilişkileri sürdurmeye imkan vermediği bir gerçektir (Miller, 1998: 114). Miller ve Alba'nın çokkulturcülük sorununa yaklaşımlarının referansları gerçeklik olunca, insanlara kendi kültürel kökenleri hatırlatılmadığı ve bu farklar değişik politikalarla beslenip yaratılmadığı sürece dünyanın -daha ziyade Amerika'nın- gidişatının benzeşme ve birleşme olacağı, çokkültürcülük politikalarının bir bakıma eşeğin aklına karpuz kabuğu düşürmek gibi bir etkisinin olduğunu varsayıyorlar. Durum gerçekten de böyle midir? Bu yazının son bölümünde kültürün küresel dunyadaki imkanını tartışırken değineceğiz. Ancak bütün bu görüşlerin tartışıldığı Amerika'da ister söylemsel olarak kurulmuş olsun, isterse de gerçekten de var olmuş olsun, farklı kültürler mevcuttur ve bu kültürler, siyaset sahnesinde kendi farklarını tanıtmanın, başkaları tarafından değil kendileri tarafından istedikleri şekilde tanınmanın mücadelesini verebilmektedirler. En azından sistem, farklı kültürlerin varolma olasılığına uygun olarak kendini ayarlamakta ve bunların sistem içinde nasıl adil bir biçimde temsil edilebileceklerini serbest tartışmaya açmaktadır.

Sonuçta, çokkültürlülük söyleminde ve bugününde bu konuda ne kadar sorun yaşıyor olsa da, ABD, kuruluş felsefesine uygun olarak farklı kulturleri bir arada yaşatabilmenin siyasetini uygulama iddiasını taşıyor. Dunyanın her tarafından gelen insanlar istedikleri sürece kendi dillerini, dinlerini ve yerel kultur örüntülerini sergileme fırsatını bulabilmektedirler. Yeşil Kart ve vatandaşlık politikasının altında, ABD'nin bir çeşit dünya nümunesi olma iddiası yatmaktadır. Bu felsefeye aykırı olarak Amerika'ya şu veya bu yolla kaçak/vizesiz girişlere karşı her türlü önlem alınmışsa da bir yolunu bulup da girmiş olanlara karşı kolay kolay sınır dışı uygulaması yapılmamasının sbebi budur. Çünkü bu toprakların, en azından sözde, dünyanın bütun insanlarının ortak malı olduğu varsayımı sözkonusudur. Ayrıca ulus-devletlerin bir çoğunda olduğunun aksine ABD'de vatandaşlık kanbağıyla değil, toprak bağıyla tescil edilmektedir, yani bu ülkede doğ-

muş olmak bir insanı bu ülkenin vatandaşı kılmakta, her ABD vatandaşının her hakkına sahip kılmaktadır. Bu da kulturel kokenin veya farkın tanınması ve bir arada yaşaması konusunda uygulanan bir dizi politikanın bir parçası olmaktadır.

Kanada: Radikal Tanı(n)ma Siyasetinin Ufukları

Benzer bir modeli gitikçe daha radikal bir biçimde uygulayan Kanada'da fazladan olmak üzere bir çokkültürlulük bakanlığı da bulunmaktadır. Çokkültürlülük bakanlığı, Amerika gibi Kanada'nın da milletlerin ortak toprağı olma iddiasıyla, daha gevşek bir göçmen politikasıyla kulturel farkların bir arada barış içinde ve birbirlerine mudahele etmeden yaşayabilme imkânlarını ispatlama, bunu düzenleme ve bu yönde çıkan mevcut veya muhtemel sorunları giderme çabasında bulunmaktadır. Farklı dinlerin kendi dinlerinden kaynaklanan taleplerini normal görme ve toplumsal düzenlemeleri insanların kendi dinlerine karşı özel ve toplumun diğerlerinden farklı sorumluluklarını yerine getirmeye göre düzenleme konusunda gayretli bir çaba içinde görülen Kanada'nın çokkültürcülüğü ideal duzeyde uygulama yönünde en ileri ülke olduğu bile söylenebilir. Normalde yasak olduğu halde dininin bir gereği olarak kama taşımak zorunda olduğu bilinen bir Sih müminine resmi görevi esnasında kama taşıma özgurlüğü; yine dini gereği başına sarık geçirmesi gereken bir Hintliye bu özgurlüğü tanıyan Kanada yönetimi, çokkültürlülüğün siyasal-felsefi bütun boyutlarını hesaba katmaya çalışmaktadır.

Kültürü besleyen din kadar gelenekleri de ciddiye alan Kanada'da, yakın zamanlarda yerli Amerikalı bir grup geleneksel olarak balina-avlama haklarını talep etmişler ve normalde yasak olduğu halde bu hakları kulturel farklılıklarına saygı çerçevesinde almışlardır. Gerçi bu durum çevreci veya hayvan hakları savunucularınca da eleştirilmiştir. Ancak eleştirinin hayvanların farklı gelenekler gerekçesiyle öldürülemeyeceğinden ziyade, yerli Amerikan geleneklerinin balina-öldürmek gibi bir zorunluluk barındırmadığı temelinde yapılmış olması çok ilginçtir (Watson, 2000: 10).

Almanya:Unutulmayan Büyük Fark

Vatandaşlık konusunda toprak bağı hakkına karşı kan veya din bağını öne süren ülkelerin bir çoğunda ülkenin farklı unsurlarına farklı yaklaşılmakta, bu ülkelerde ortaya çıkan tanınma talepleri toplumun gerilim unsuru olarak yerini alabilmektedir. Aynı vatandaşlık kapsamı içinde olan bu hareketlerin ayrılıkçı olarak yaftalanması ve bunların toplum içinde eritilmeye çalışılması başvurulan bir çözüm olmaktadır. Bulgaristan'da Türk nüfusuna karşı yıllarca uygulanan politikada bunun örnekleri görüldü. Türk unsuru, farkını iddia ettiği halde, bu farkın devlet tarafından tanınmasına karşı direnç gösterildi. Buna rağmen, hakim kültürün türdeş yapısı içinde erimeyi kabullenen Türklere vatandaşlık statüsünün bütün imkanları eşit olarak açıldı. Oysa Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde, kültürel fark tanındığı halde, vatandaşlık çok da özendirilmeyen, dolayısıyla Alman veya İngiliz kültürü içinde farklı unsurların erimesi çok da teşvik edilmeyen bir şey olmaktadır. Çok kültürlülük gerçeğine bakış ABD'dekine benzemekle birlikte, buralarda vatandaşlık statüsünün temelinde ABD'dekinin aksine kan bağı hakkı vardır. Özellikle Almanya'da vatandaşlık bağından ziyade Almanlık unsuruna mensup olmak daha önemli görülmektedir. Bir kez Alman olan nerede ve ne zaman olursa olsun Alman'dır. Bu soy bağı ilkesi Almanlara nerede olursa olsun bütün haklarıyla birlikte Alman vatandaşı olma hakkı veriyor. Nitekim Almanya'da neredeyse üç nesildir yaşamakta olan Türkler, Türkiye'dekinden çok daha rahat ve kültürel açıdan da çok daha toleranslı bir ortamda yaşama imkânına kavuştukları halde, ancak çok zor şartlarda vatandaşlık statüsüne geçebilmektedirler. Vatandaşlık statüsüne zar zor geçen üçüncü kuşak, üstelik çok iyi Almanca bilenler bile yine Ausländer (yabancı) sayılmaktan kurtulamıyorlar (age: 30-31).

Göçleri, savaştan yeni çıkmış ve büyük bir kalkınma hamlesi başlatmış olan Almanya'daki işgücü taleplerini karşılamak üzere bir tedbir olarak gerçekleşen Türkler'in Almanya'daki varlığı başlangıçta geçici görülüyordu. Almanların karakteristik olarak saf ırka dayalı millet nosyonları vatandaşlık tasarımlarına da aynen yansıdı. Dolayısıyla bu millete mensup olmanın yolu bu ırka mensup olmaktı. O yüzden Türkler geçici işçi olmaktan öte bir statüye kitlesel olarak layık görülmediler. Ancak vatandaşlık statüsüne yansımayan görüntü, toplumsal hayata yansımıştı. Almanlarla Türkler birbirlerine karşı özerk toplumsal birimler olarak uzun süre yaşadılar. Türkler Alman kültürünü, Alman devletiyle ilişkilerini sağlıklı yürutmek amacıyla öğrenmeye zorlandılar, ama kendi kültürlerini terketmeye ve Almanlaşmaya asla zorlanmadılar. Bu yüzden işçi çocukları Alman okullarına gitmek ve Almancayı öğrenmeye mecbur kalarak doğma büyüme Alman kültürüyle âşina bir hayat yaşadıysa da vatandaşlık bağı ayrı bir şey olarak görüldü.[9]

Almanya'nın çokkültürlülük sorununu karşılama yolu olarak dayandığı millet nosyonundan ayrı olarak bazı ekonomik ve siyasal koşulları da belirleyici olmaktadır. Bu sorunlar da sadece Almanya'nın değil, bir yandan birinci dünya ülkelerinin diğer yandan göç alan bütün toplumların karşılaştığı farklı kültürler sorununu karşılama tarzında onu benzer kıl-

9. Almanya, Malezya ve ABD'de çokkültürlülük bağlamında vatandaşlık kavramının gelişimi ve Almanya'daki Türk işçilerinin kültürel bütünleşmeleriyle ilgili güzel değerlendirmeler için bkz. Watson, 2000.

maktadır. Çokkültürlülüğün felsefî dayanaklarını üretmeye çalışan ve bütün dünya için buna uygun bir toplumsal örgütlenme tarzı geliştiren Charles Taylor gibi filozoflar için, ülkelerin göç gerçeğine hazırlıklı olmaları ve bunun insanî şartlarını karşılamayı kabullenmeleri gerekli görülür. Oysa Jürgen Habermas, Almanya'nın bir ulus-devlet olarak güç bela kurmaya muvaffak olduğu toplumsal ve kültürel düzenin gerektirdiği uyumlu-eğitimli vatandaş kitlesine ânî bir giriş yapan muhtemel bir göçmen kitlesinin yaratacağı tahrip edici etkiye karşı bir ülkenin savunma hakkının ne olduğunu sorar. Çünkü ona göre göçle birlikte bir ulusun etik-siyasal öz tanımı ciddi bir şekilde etkilenmekte; göçmen akını nüfusun bileşimini etik-kültürel bakımlardan değiştirmektedir:

> Böylece göç arzusunun, politik bir topluluğun kendi siyasal-kulturel yaşam biçimini bozulmadan koruma hakkının sınırlarına kadar ulaşıp ulaşmadığı sorusu ortaya çıkar. Özerk olarak gelişmiş devlet düzeninin aslında etikle şekillendiğini varsayarsak, kendi kaderini tayin hakkı, bir ulusun, tarihsel olarak gelişmiş bu siyasal-kulturel yaşam biçimini farklı bir kalıba sokabilecek olan göçmenler karşısında kendi kimliğini savunma hakkını içermez mi? (Habermas, 1996: 135-6).

Bu, gerçekten de telaffuz edildikten sonra cevaplanması zor bir sorudur. Çokkültürlülük diye bahsedilen gerçekliği en fazla besleyen göç dalgalarına karşı genellikle birinci dünya ülkelerinin savunma reflekslerini belirleyen görünür nedenlerden biridir.[10] Doğrusu, Habermas'ın verdiği cevap da bu savunma hakkını tanısa da fiilî durumda, her göç akınından sonra yerleşik kültür ile göçmen kültür arasındaki kaçınılmaz alışverişin yeni kültürel ufuklar yaratmasının mukadder olduğunu ve demokratik bir ülkenin genişleyen bu ufuktan çok şey görebileceğini kabul eder. Ancak bu muhtemel kazanç, kültürel açlık hissetmeyen idareciler açısından göçün yarattığı ekonomik kaybı göze almaya değmez. 90'lardan itibaren, kapitalist ekonominin yeniden düzenlenmesinin bir sonucu olarak Almanya'da iş güvenliği ve koşulları bozulmuş, neticede Alman nüfusunda şimdiye kadar hiç görülmemiş bir işsizleşme artışı yaşanmıştır. Bu olanlar karşısında bir sorumlu aranacak olduğunda ilk akla gelen sorumlusu ülke içindeki "yabancı"lar olmuştur. Bu gelişmeye, B. Ostendorf'un "Birinci dunya'nın Üçuncu Dünyalaşması" dediği (Ostendorf, 1985: 55) başka bir süreç eşlik etmiştir. Bu süreçte Üçüncü dünyanın yeteneksiz, vasıfsız işçileri istihdam arayışı içinde Birinci dünyaya akın etmiş, bu da birinci dünyada bir işsizliğin yaşanmasına yol açmıştır (Watson, 2000: 34). Bu gelişmenin en karakteristik biçimde yaşanmakta olduğu Almanya'da çokkültürculuk tartışmasıyla ilgili gündem, bu itibarla ulusun kendini savunma hakkı çerçevesinde işlem görmektedir.

Aslında çizmeye çalıştığımız bütün bu örnek tablolarda, çokkültürcülüğun küresel dediğimiz dünyada bile her yerde aynı sorunlar ve bağlamlarda karşılanamadığı görülebilir. Çokkültürlülük ve çokkültürcülük konusunda yapılan her tanımlama ve her ampirik gözlem durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Kaldı ki buörnekler, çokkültürcülük konusunda dünyada yaşanan sayısız tecrübenin sadece bir kaç örneğini göstermektedir.

KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜREL OTANTİSİTE SORUNU

Göç alan ülkelerin kültürel savunma hakkıyla ilgili bazı boyutları gördük. Tabii ki, sorunun bir de göç edenler açısından yaşanan boyutları var. Kendilerine ait olarak yaşattıkları veya yaşattıklarını zannettikleri kültürün ne kadar eski kültürleri olduğu, ne kadar geldikleri yerlerden getirdikleri kultur olduğu tabii ki tartışılır. Esasen yaşadığımız dünyada kültür veya kültur olasılığıyla ilgili tartışmanın merkezinde yer alan sorunlardan biri de budur. Gerçekten farklı kimlik iddiasında bulunan etnik, dinsel veya dilsel özellikler çağımızda farklı bir kültürü somutlaştırmaya yetecek bir etkiye sahip olabiliyorlar mı? Bu soru, küreselleşmenin değişik boyutları üzerine konuşmalar ve söylemler arttıkça daha da anlamlı hale gelmeye başlıyor. Çünkü küreselleşme söyleminin bir boyutu çağımızda artık yerel veya tikel bir kulturun varoluş şansının zaten gittikçe azaldığına işaret ediyor. Eski zamanlarda kulturel fark gerçekten de bir fark oluşturuyordu ve toplumsal hareketlilik ve medyatik temsillerin bu düzeyde sözkonusu olmadığı dönemlerde bir toplumsal kültürün de kendine ait özellikleri ve farklılıklarıyla yaşaması ve surmesi mümkün olabiliyordu. Oysa çağımızda butun aksi iddialara rağmen, gittikçe tekkultürlüleşmeye doğru bir tarihsel evrimin içinde bulunduğumuz, küreselleşme söylemlerinin merkezî vurgularından biridir. Bu değişimin bir yanında hareket eden toplumların zaten yola çıktıkları noktadan daha farklı bir noktaya gelmiş olmaları sözkonusudur. Kultur burada zaten statik ve bir özü olan bir yapı değildir. Sürekli değişen ve yeniden tanımlanan bir şeydir.

10. Tam bu satırları yazarken, Derrida'yla ilgili okumakta olduğum -konuyla gorece ilgisiz- John D. Caputo'nun bir kitabındaki şu satırlar, çokkulturcu söylemlere eşlik edebilecek çok elverişli bir ideolojiyi işaret ediyor gibi: " Yapısokumunun ardındaki düşünce, güçlü ulus-devletlerinin işleyişlerini guçlu göçmen politikalarıyla çozmek, milliyetçilik retoriğini çözmek, yer siyasetini, yerli toprak ve yerli dil metafizik düşüncesini çözmektir. Bu duşunce ulus-devletlerin kendilerini yabancıya, Yahudilerle Araplara ve göçmenlerekarşı, Lyotard'daki anlamıyla les juifs'e karşı, tum digerlerine karşı, tüm diğer ötekilere, yani imkansız bir formüle gore, imkânsızın bir formulune göre tamamen öteki olan diğerlerine karşı savunmak üzere kurdukları kimlik bombalarını etkisiz hâle getirmeyi amaçlar" (Caputo, 1997: 231). Doğaldır ki ulus-devlet metafizğine sımsıkı bağlı olanların çokkulturculuk söyleminin altında yatan bu saldırıyı hissetmemeleri sözkonusu olamaz.

New Left Review'de yayınlanan yazısında Russel Jakoby, küreselleşen dünyada çokkültürcülüğü bir mit olarak nitelendirirken, bu konudaki neo-marksist bakışaçısını ifade ediyor. Jakoby'nin dikkat çektiği bir nokta, çokkültürcülüğün genellikle gerçekten de göçü yaşadığı ilk dönemlerde bir fark sergileyen insanlar arasında değil de daha ziyade ikinci kuşaklar arasında veya hatta iddia ettiği fark gittikçe görünür olmaktan uzaklaşmış daha sonraki kuşaklar arasında yayıldığıdır. Gerçekten de gelişmiş bir ülkeye, örneğin Amerika'ya, İngiltere'ye veya Almanya'ya ilk göç eden kuşaklar gerçekten de farklıdır ama çokkültürlüluk iddia etmemektedirler. Daha formülatif bir ifadeyle çokkültürcülük bir gerçeklik olarak zayıfladığı halde bir siyasal program olarak gelişmektedir. Bu da onun ideolojik niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Dünyanın genel gidişatı itibariyle çokkültürcülük kendiliğinden azalmakta ve yerini tek bir kültüre bırakmaktadır: o da iş ve tüketim kültürüdür. Amerika'nın çoğul külturleri tek bir tüketim toplumunda varolmaktadırlar. Profesyonel sporlar, Hollywood filmleri, otomobiller, modacı elbiseleri, televizyon ve videolar, ticarî muzik ve CD'ler Amerika'nın çokkültürcülüğünü tekil bir metalaştırma sureci içinde bütünleştirir. Bu "kültürler" aynı toplum içinde yaşar, çalışır ve görulur. En farklı ve otantiklik iddiasında bulunanları bile iyi evlerde oturup güçlü motorları olan arabalara sahip olmak isterken, özgül bir kultür oluşturmaları ne kadar beklenebilir? Açıkçası, çokkültürcülüğun kendisi bir "meta" haline gelmekte[11] ve küreselleşmenin temel dinamiği olan kapitalizm kültürünün eşitleyici ideolojisi açısından işlevsel olmaktadır (Jacoby, 1994: 122-5).

Aslında çokkültürlülük gerçeğinin azalması gerçeğiyle çokkulturcu ideolojilerin ortaya çıkması arasındaki ilişkiye çekilen bu dikkat, hem kültürel tanınma taleplerini anlamayı hem de, dolayısıyla, demokrasinin doğasını ıskalıyor gibi görünüyor. Çünkü kültürel tanınmada iddia edilen farklar aslında çoğu zaman genel yapıdan bir ayrılık veya kendi kökenlerine radikal bir geri dönüş talebi anlamına gelmez. Aslında aslî kültür ve-

11. Kültürün metalaşması sürecine kapitalizm bağlamında en kapsamlı teşhisleri yapan, Kültürü bir endüstri konusu olarak ele alan Adorno da, "Kultur Endüstrisi" makalesinin girişinde, kutulu dinlerin duşuşu, teknolojik ve toplumsal farklılaşmanın artması ve kapitalizmin bir sonucu olarak kapitalizm öncesi unsurların çözülmesinin kültürel kaos yaratacağı yönündeki yaygın teze karşı şunu söyler: "aksine, kültür hiç bir bu kadar birleşmiş e bütünleşmiş değildir. Şu anda kültür her şeye damgasını vurmaktadır Filmler, radyo ve magazinler bir bütün olarak tek biçimli ve her yerde geçerli bir sistemi oluşturmaktadır" (Adorno, 1984: 120). Kitle iletişim araçları yoluyla kültür endüstrisi tüketicilerini yukarıdan aşağıya belirler. Diğer metaların tabiolduğu üretim tüketim düzeninin aynısına tabi olur (Adorno, 1991 85)

ya kulturel kökenler dediğimiz, çoğu zaman kendisine yönelik ağır bir saldırı olduğunda hatırlanan ve korunmaya çalışılan bir şeydir.[12] Bir çok toplumda kültürü hatırlatan şey o kültürün sembollerine yönelik ihmaller, saldırılar ve benzer uyarılar olmaktadır. Bulgaristan'daki Türkler, zamanla Bulgarca öğrenmekte, muhtemelen Türklüklerini kaybetmeseler de Türkçe konuşmayı unutmakta, Bulgar devletine vatandaşlık akdiyle mensubiyetin gereklerine sadık olmaya devam etmektedirler. Bu itibarla, sözgelimi Turkiye'deki Türklerden çok farklı bir kültürel bileşime sahip olmaktadırlar. Ancak bir müdahele onlara Türk değil de Bulgar olduklarını söylediğinde kültürel fark üzerindeki dikkat daha da artmaktadır. Müdahele veya saldırı bazen belli bir devletin müdahalesinden değil de hiç bir şekilde direnilemeyen ve geri çevrilemeyen küresel aynılaşmanın farklı bünyelerde uyardığı bir tepki olarak da gelişebilir. Her hâlükârda kültürel fark talepleri göründuğünden daha anlamlıdır. Demokrasinin doğasıyla ilgili olarak ıskalanan şey ise, toplumsal grupların şu veya bu şekilde kendini-tanımlamaları esasındaki mücadelelerinin ve bu tanımlarıyla siyasal alana müdahele edişlerinin demokrasilerin özünü oluşturduğudur. Demokrasilerde partiler birbirlerinden hiç bir fark iddia etmeyen gruplar arasındaki bir yarış değildir. Tarafların yok aslında birbirinden farkları denilerek demokrasi nasıl gereksiz görülmüyorsa, kültürel fark iddialarının geçerliliklerini, otantikliklerini değerlendirmek de diğer taraflara düşmez.

Ayrıca, çokkültürcülüğe yönelik bu eleştirinin bir saiki de, kültürün bir çatışma unsuru (antagonizma) olarak sınıf antagonizmasının yerine ikame olma ihtimaline karşı uyanan marksist duyarlılıktır. Medeniyetler çatışmasıyla ilgili teze yöneltilen marksist eleştiride de benzer bir çıkış vardı. Orada da medeniyet kavramının sınıf veya ekonomik antagonizmasının gerçekliğini gizleyen ve örtbas eden bir işlevi deruhte ettiği üzerinde duruluyordu (Huntington, 2000). Ancak böyle bir itirazla kültürel fark iddialarının hepsine karşı gelişmesi muhtemel dışlayıcı tepki, sonuçta mevcut iktidarını daha fazla pekiştiren muhafazakar bir etki yapar. Aslında kültürel farkın ekonomik bir tabakalaşmaya veya antagonizmaya tekabül etmeme ihtimali varsa da bu onun önemsiz olduğunu göstermez. İnsanların bütün eylemlerinin ekonomik olarak belirlendiği de zaten aksi de kolaylıkla ispatlanabilecek, dolayısıyla genelleştirilemeyecek bir iddiadır. Bir çok çatış-

12. Kültürün hatırlanmasının çoğu kez Laroui'nin bahsettiği anlamda geleneğin hatırlanması ve icad edilmesiyle aynı şekilde cereyan eder. Genellikle rutin bir varoluşa sahiplenmiş geleneksel sembollere yönelik bir tehdit oluştuğunda, hayatlarında bu sembollerin çok az yer tutabildiği elit kesimlerin yönlendirmesiyle gelenek hatırlanır, ve çoğunlukla yeniden yorumlanma yolula icad edilir bkz. Laroui, 1999; ayrıca kültürel otantisite ve modernlik arasındaki ilişkilerin bir değerlendirmesi için bkz. Aktay, 1998.

ma ve antagonizma, hiç bir ekonomik talebe tekâbul etmeksizin sadece kültürel ve sembolik anlaşmazlıklara dayanabilmektedir. Hâlihazırda bile yaşamakta olduğumuz bir çok toplumsal gerilimin kaynağında kültürel ve sembolik motivasyonlardan başka bir açıklayıcı model bulabilmek zordur. İnsan eylêmi her zaman rasyonel temellerde gerçekleşmez. Kureselleşme sürecinin ekonomik tarzları ve eylem biçimlerini birleştiren doğası, kuresel köyün sakinlerinin kendi aralarında kültürel veya sembolik temellerde çatışmayacaklarını göstermez. Kültürün ekonomik dunyanın içinde gorduğu işlevin her yerde aynı olması da, insanların hiç bir farka sahip olmadıkları anlamına gelmez. İnsanlar zaten birbirine benzerler, bununla birlikte insanlar, zamanla değişen muhtevalara sahip olabilseler de kendileri hakkında tanımlar yapan ve dışardan da bu tanımlamalarla bilinmek isteyen bir eğilime sahiptirler. Başkalarının kendileri hakkında yaptıkları tanımlar kendilerini incitebilir ve grup olarak veya bireysel olarak kendileri hakkındaki imajın kültürel veya siyasal alanda kendi istedikleri şekilde oluşması arayışında olabilirler. Kendini tanımlama ve tanınma, Charles Taylor'un da üzerinde durduğu gibi kesintisiz ve dinamik bir süreçtir. Başka (farklı) insanlar veya kültürlerle karşılaştığı anda etkilenen ve değişmeye başlayan diyalojik bir doğaya sahiptir. Nasıl olsa değişecekse, o zaman hiçbir dokunulmazlığı veya kutsallığı yoktur, dolayısıyla neden egemen kültürün dayattığı standartlara paşa paşa uymasın denilemez. Demokrasiler de zaten kendilerini farklı olarak tanımlayan grup veya partilerin siyasal alanda kendilerini tanıtma ve farklılıklarıyla yonetime mudahil olma arayışından başka nedir ki?

Bu anlamda çokkültürcülük demokrasinin ideal kulturudur. Demokrasinin farkları tanıyan ve bu farkların yurttaşlık sözleşmesi içindeki katılım olasılığını sonuna kadar açık tutmaktan başka bir yonelimi olamaz. Ancak bu demokrasinin gerçekleşebilmesi önemli bir ölçüde de sozkonusu yurttaşlık sözleşmesinin akdedilebileceği tarafların tanınmış olmasına bağlıdır. Birbiriyle çok yakından ilişkili olan bu sorunlar çerçevesinde, çokkulturlu toplumların çokkültürcü bir vatandaşlık nosyonuna ulaşamamalarının en önemli sebebi de zaten varsayılan sözleşmelerin muhtevalarının tek yanlı olarak dayatılmış olmasından kaynaklanmıyor mu? Taraflarca muzakere edilmeden oluşmuş; tarafları olmayan bir sözleşmeye ne ölçüde sozleşme denebilir? Sözleşmesi olmayan cumhuriyetler çokkulturluluk sorununu hangi eşitlikçi etiğe müracaat ederek çözecek? Mesele bundan ibarettir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W., 1985, Aesthetic Theory, Almanca'dan İngilizce'ye çev. C. Lenhardt, London: Routlege and Kegan Paul.

Adorno, Theodor W., 1991, The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture, J. M. Bernstein (ed.), London: Routledge.

Ahmed, Sara, 2000, Strange Encounters: Embodied Others in Post-coloniality, London and New York: Routledge.

Aktay, Yasin, 1998, Kültürle Sahihlik Söylemleri ve Modernlik, Tezkire, Sayı: 14-15.

Caputo, John, 1997, The Prayers and Tears of Jacques Derrida: Religion without Religion, Bloomington va Indianapolis: Indiana Uriversity Press.

Chavez, Linda, 1994, Demystifying Multiculturalism, National Review, 21 Şubat, 1994.

Çağaptay, Soner, 2001, Kurds and Armenians and Turkish Nationalism During 1930s', Yayınlanmamış konferans metni: University of Utah (Genocide: Massa Murder'in içinde yayınlanacak, Ben Kierman ve Bob Kellatelly [eds.] Cambridge: University Press).

Foucault, Michel, 1986, Söylemin Düzeni, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Hil Yayınları.

Giddens, Anthonny, 1990, The Consequences of Modernity, London: Politiy Press (Türkçesi, Osman Akınhay, Modernliğin Sonuçları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları)

Habermas, Jurgen, 1996, Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı, Amy Gutmann (haz.) Çokkültürcülük, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hall, Stuart, 2000, The Multi-Cultural Question, Barnor Hesse (ed.) Un/settled Multiculturalisms: Diasporas, Entangelments, Transruptions, London: Zed Books.

Huntington, Samuel, 2000, Medeniyetler Çatışması, derleyen Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları.

Jakoby, Russel, 1994, The Myth of Multiculturalism, New Left Review, sayı: 208, November-December.

Kureşi, C., Olson R. ve Huseyin, Asaf (edts), 1986, Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; İstanbul: İnsan Yayınları.

Laroui, Abdullah, 1999, Tarihselcilik ve Gelenek, çev. Hasan Bacanlı, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Lapidus, Ira M., 1988, A History of Islamic Societies, Cambridge: Cambridge University Press.

Miller, John J., 1998, The Unmaking of Americans: How Multiculturalism has Undermined America's Assimilation Ethic, New York: The Free Press.

Orwel, George, Tarihsiz, Hayvan Çiftliği, çev. Rasim Özdenören, Istanbul: Bedir Yayınevi.

Ostendorf, B., 1998, "The Politics of difference: theories and practice in Comparative U.S. -German Perspective", K. J. Millich ve J. M. Peck (edrs), Multiculturalism in Transit: A German-American Exchange. Niw York ve Oxford: Berghahn.

Takaki, Ronald, 1993, A Different Mirror: A History of Multicultural America, Boston ve New York: Back Day Books.

Taylor, Charles, 1995, The Politics of Recognition, John Arthur ve Amy Shapiro (edts) Campus Wars: Multiculturalism and the Politics of Difference, Boulder: Westview Pres.

Taylor, Charles, 1996, Tanınma Politikası, Amy Gutmann (haz.) Çokkültürcülük, çev. Yurdanur Salman, Istanbul: Yapı Kredi Yayınları,

Turner, Bryan S., 1978, Marx and the End of Orientalism, London: Allen and Unwin.

Watson, C. W., 2000, Multiculturalism, Buckhingham: Open Univerşity Press.

Young, Iris M., 1995, Social Movements and the Politics of Difference, John Arthur ve Amy Shapiro (edts) Campus Wars: Multiculturalism and the Politics of Difference, Boulder: Westview Pres.